

Dana JAKŠIČOVÁ

Matkami opuštěných?

Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v sirotčincích

„Veřejně prospěšná“ činnost řeholnic v devatenáctém a první polovině dvacátého století se soustřeďovala především na dvě oblasti: pedagogickou a sociálně charitativní. Školské sestry de Notre Dame, jak již název společenství napovídá, se zaměřovaly na první jmenovanou sféru činnosti – na výchovu a vzdělávání (nejen) dívčí mládeže. Byly nejrozšířenější učitelkou kongregací, která v českých zemích v uvedeném období působila, a jejich pedagogický zájem směřoval k několika poměrně přesně vymezeným okruhům: primární vždy zůstávalo zřizování a udržování dívčích obecných a později i měšťanských škol, často spojených s penzionáty; tato oblast však pro svoji velkou finanční i personální náročnost zůstávala co do četnosti pozadu za mnohem hojnějšími opatrovnami, mateřskými školami či dětskými útulky a později i sirotčinci. Kromě toho provozovala kongregace dva ženské učitelké ústavy, jeden ústav pro vzdělávání učitelek mateřských škol a celou řadu prakticky zaměřených pokračovacích škol pro dívky škole odrostlé. V menší míře se školské sestry věnovaly též nejmenším dětem v jeslích a batolárnách. Péče o mentálně postiženou mládež a staré lidi nebyla v době svobodného působení řeholí náplní programu této kongregace; pro ni zde existovala řada jiných společenství. Na sféru sociální a zdravotnickou se školské sestry zaměřily až pod tlakem politických událostí od třicátých let dvacátého století a zejména později v době komunistické totality.

Otázka působení řeholnic v sirotčincích je zajímavá především ze dvou důvodů: jednak proto, že dostupné prameny umožňují poněkud rozporné hodnocení, které nemůže být ani jednoznačně kladné, ani záporné, a také z pohledu psychologického, neboť zde řeholnice víc než kdekoli jinde měly možnost přímo vychovávat děti a suplovat chybějící matky; je zajímavé sledovat, jakým způsobem se tohoto úkolu zhostily. Veškeré níže uvedené závěry jsou výsledkem sondy, jež se zaměřovala na sirotčince na území českobudějovické diecéze; předesílám, že jsem nezkoumala všechny sirotčince, které kongregace v českých zemích spravovala, šíře zkoumaných vzorků je však dostatečná na to, aby se zjištěné údaje daly zobecnit.

Péči o opuštěné děti se školské sestry začaly věnovat až po necelých třech desetiletích činnosti kongregace, tedy v době, kdy se společenství rozrostlo natolik, že bylo možné personálně zajistit všechny typy dosavadních škol a zároveň rozšířit sféru působnosti o další výchovná zařízení.¹ Prvním sirotčincem, který kongregace převzala do správy, byl městský sirotčinec v Táboře roku 1880. Poptávka po řeholnicích pro práci s osiřelými dětmi byla tak velká, že na konci 19. století pracovaly sestry již na sedmnácti místech v Čechách a na Moravě a do roku 1920 počet stoupl na čtyřicet čtyři.

Na rozdíl od škol a opatroven kongregace většinou nezakládala sirotčince vydržované z vlastních prostředků. Nebylo to ani prakticky možné, neboť hlavní zdroj příjmů představovalo školné od dětí, jež v tomto případě nepřicházelo v úvahu, takže sestry na provoz podobných charitativních zařízení zkrátka neměly peníze.² Až na výjimky se tedy jednalo o smluvně vázaná „pronajatá působiště“, kdy se řeholnice stávaly zaměstnankyněmi příslušné organizace a pobíraly stanovený plat. Kongregace spravovala nejčastěji obecní, městské či okresní sirotčince nebo sirotčince dobročinného spolku Serafínské dílo lásky.

V českobudějovické diecézi pracovaly školské sestry celkem ve čtrnácti sirotčincích, z toho pět patřilo městu (Tábor, Jindřichův Hradec, Domažlice, Klatovy, Mladá Vožice), čtyři Serafínskému dílu lásky (Červené Dvorce, Kout na Šumavě, Staňkov, Nepomuk), jeden Kongregaci Bratří Nejsvětější Svátosti, finančně podporovaný hraběnkou Josefinou Chotkovou (Volšovy u Sušice), jeden šlechtického velkostatku (Hradiště u Blovic), jeden Charitě (Borotín) a dva kongregaci (Bechyně, Vodňany). Podrobnějších zpráv o každodenním životě sester a jim svěřených dětí není mnoho, přesto jsou dostačující k tomu, aby bylo možné vytvořit si o něm základní představu.

Provoz každého sirotčince se řídil oficiálně schváleným statutem, který byl vypracován podle všeobecné předlohy, zřejmě závazné pro všechny sirotčince zakládané obecními zastupitelstvy.³ Přesně vymezené byly zejména podmínky přijímání dětí: přijaty mohly být pouze děti s domovským právem v příslušném městě, o něž „pečovati obci na základě obecního zřízení náleží“,⁴ a to děti úplně osiřelé po zcela chudých rodičích, sirotci, jimž zemřel otec a matka nemá dostatek prostředků, aby je řádně vychovala, a také děti opuštěné a zanedbané.⁵ Minimální věk

¹ Možnost převzetí práce v sirotčinci sice připouštějí již první provizorní stanovy vznikajícího společenství z roku 1853, skutečnost ale ukazuje, že byla zpočátku dána přednost školám.

² Výjimkou byl kongregační sirotčinec ve Vodňanech (1933–1949), ale i zde měly sestry uzavřenou dohodu s městem, které jim platilo určitý obnos na každé dítě a navíc přispívalo v naturáliích (brambory, topivo apod.). Archiv Kongregace Školských sester (dále AKŠS) České Budějovice, *Dějiny domů provincie budějovické*, nesign., s. 39. Školským sestrám patřil též sirotčinec v Bechyni, který však byl brzy zrušen.

³ Dochovaný statut pro sirotčince v Táboře a v Klatovech je až na nepatrné odchylky naprosto shodný. Srov. SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*, nesign., rok 1888.

⁴ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*, odst. 1.

⁵ Tamtéž, odst. 3.

pro zařazení do sirotčince byl šest let,⁶ po dosažení třinácti, maximálně čtrnácti let odcházeli chlapci učit se nějakému řemeslu a dívky byly dány do služby. Občas bylo nutné tento předpis porušit, ale městské zastupitelstvo to činilo jen velmi nerado; nechťelo platit zbytečně na osoby, které by si již měly být schopné na sebe vydělat. Pro třináctileté děti byl však odchod ze sirotčince často dost krutý. V lednu 1884 poslala představená tábořské komunity sestra Justina Jindrová městské radě přímluvný dopis za chlapce Antonína Bílka, který byl nadaný a studoval druhým rokem na gymnáziu, avšak nyní dosáhl stanovené věkové hranice a měl odejít do učení, aby jej nechali alespoň do konce školního roku, že hoch pláče a prosí, aby se za něho přimluvila. Prosbě však nebylo vyhověno s poukazem na to, že Bílek musí jít do učení, aby se sám živil.⁷ Barbora Mrzenová, která dosáhla čtrnácti let v červenci 1886, nemohla odejít do služby pro celkovou tělesnou slabost a nedostatečné vyvinutí, a tak město výjimečně povolilo, aby zůstala v sirotčinci až do listopadu téhož roku, ale potom i ona musela odejít.⁸ Poměry v ústavech náležejících Serafínskému dílu lásky nebo přímo kongregaci se zdají být trochu volnější; děti sem přicházely již od tří let a ačkoli rovněž kolem čtrnáctého roku odcházely „do života“, poněkud více se hledělo na individuální možnosti každého chovance.⁹

Režim dne byl v sirotčinci, podobně jako v dívčích penzionátech, pevně stanovený. Děti vstávaly brzy, poté se společně modlily. Po snídani odcházely do školy, kde strávily většinu dne, vracely se pouze na oběd. Pokusy nařídít povinné mlčení při jídle tak, jak to mívaly chovanky, často narážely na odpor a někdy se setkávaly s úplným neúspěchem, jak bude ukázáno dále. Veškerý volný čas měli sirotci podle statutu věnovat zdokonalování se v nejrůznějších praktických věcech, které se jim jednou budou hodit. Dívky pletly punčochy, šily, draly peří apod., chlapcům se doporučovalo např. „*pléstí deky na podlahu ze soukenných okrajků*“.¹⁰ Ve skutečnosti však byl život pestřejší, děti pomáhaly v domácnosti, měly čas na hraní a pobyt na čerstvém vzduchu („*Děti chodily pilně do školy a ve volném čase proběhly se v blízké obůrce.*“¹¹), stejně tak i hodiny určené k psaní úkolů a opakování školního učiva. O prázdninách chodily do lesa na houby a na borůvky,¹² občas podnikly celodenní, případně i několikadenní výlet. Sirotci z Domažlic například navštívili v srpnu 1913 Hyršov, kam o šest let později zavítaly též děti

⁶ Statut pro tábořský sirotčinec uvádí sice minimální věk čtyři roky, pozdější prameny však dokládají, že menší děti byly odmítány a dodržovala se hranice šesti let. V Klatovech je přímo uveden minimální věk šest let.

⁷ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 3. 1. 1884*.

⁸ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Žádost o zaplacení dodatečného paušálu za sirotka Barboru Mrzenovou z 3. 12. 1886*.

⁹ Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, nesign.

¹⁰ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*, odst. 9.

¹¹ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, rok 1924.

¹² Ve staňkovském sirotčinci byly lesní plody, které děti nasbíraly, prodávány a ze stržených peněz si sirotci šetřili na výbavu. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Valeriány Fialové*, nesign.

z Koutu na Šumavě.¹³ Táborské děti zpočátku jezdily na letní pobyt ke školským sestřím do Nemyšle, jak vysvítá z dopisu sestry Justiny, jímž žádá městskou radu o zapůjčení povozu, „*kteřý by mi sirotky do Nemyšle zavezl, jelikož hodlám nějaký čas s nimi tam pobýti*“.¹⁴ Po zrušení této filiálky roku 1888 však letní „výjezdy na venkov“ ustaly. Také bechyňská kronika líčí prázdniny v sirotčinci téměř idylicky: „*Sestřičky (v té době byly v sirotčinci pouze tři rodné sestry) užívaly vesele prázdnin. Chodily na borůvky, na klásky a často se koupaly v potoce. Prázdniny uběhly rychleji, než si děti přály*“.¹⁵ Mimořádné události přerušovaly i stereotyp školního roku. Podobně jako ve školách a opatrovnách nacvičovaly školské sestry divadelní představení též s dětmi v sirotčincích. Někde míval sirotčinec vlastní veřejné vystoupení¹⁶, jinde bývalo představení společné s opatrovnou.¹⁷ V prosinci nechyběla mikulášská nadílka a Vánoce se stromečkem a dárky, na něž většinou přispíval zřizovatel, někdy však byly konány i veřejné sbírky.

Snahou většiny řeholnic nepochybně bylo vytvořit v sirotčinci rodinnou atmosféru a docílit toho, aby se zde děti cítily co nejvíc jako doma. Nepodařilo se to však vždy a všude stejně, neboť vztahy mezi chovanci a řeholnicemi závisely na řadě různých faktorů. Sestry měly ve stanovách předepsáno řídit se v sirotčincích týmiž zásadami jako vychovatelky v penzionátech. Úkol řeholnic byl v tomto případě zvlášť obtížný; vyžadovalo se, aby vychovávaly opuštěné děti s mateřskou láskou, která by jim co nejvíce nahradila chybějící rodiče, zároveň se však měly chránit vytváření citových pout k dětem, s nimiž doslova žily v jedné rodině. K dosažení tohoto postoje byla nutná vnitřní kázeň a hluboký duchovní život, neboť v opačném případě mohla práce v sirotčinci dost negativně působit na psychiku sester, které neměly své vlastní děti.¹⁸ Vedení kongregace si této skutečnosti bylo dobře vědomo, a proto se mladé řeholnice v sirotčincích dost rychle střídaly, déle zůstávaly jen starší a zkušenější osoby. Toto však zpětně „odnášely“ děti, pro něž

¹³ Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, nesign., léta 1913 a 1919. Zprávy o těchto výletech se náhodně dochovaly v hyršovské kronice; je možné předpokládat, že se podobné akce konaly každý rok. Vesnička Hyršov na Domažlicku byla místem, kde v roce 1853 vznikla Kongregace Školských sester de Notre Dame a až do 2. světové války zde sestry vedly obecnou školu. Díky zdravému venkovskému prostředí byl Hyršov také místem, kam sestry z města často jezdily na zotavení.

¹⁴ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 12. 7. 1883*. Sestra Justina byla před svým příchodem do Tábora představenou v Nemyšli, takže tamější poměry dobře znala a zřejmě to ji přivedlo na nápad vzít děti na několik dní na venkov.

¹⁵ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, rok 1923.

¹⁶ Např. v Bechyni sehrály děti ve dnech 25. a 26. 3. 1928 hry *Zahrada sudiček* a *Liliputáni*. *Tamtéž*, rok 1928.

¹⁷ Společně hrávaly předškolní děti a sirotci v Táboře, a to každoročně kolem Vánoc.

¹⁸ Oficiálně měly sestry zakázáno děti pohladit či vzít na klín, pamětnice však shodně potvrzují, že toto dodržováno nebylo. Podobně v batolárnách nebylo dovoleno brát malé děti v noci k sobě do postele, „*ale co jste s nimi mohly dělat jiného, když kolikrát tak křičely?*“ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Lioby Lachmannové*, nesign.

častá změna „náhradní matky“ nemohla být v žádném případě jednoduchá a v sirotčinci pak jen těžko byla vytvořena skutečná atmosféra domova.¹⁹

„Rodinného ducha“ dále ovlivňoval i počet a složení chovanců. V malých sirotčincích, v nichž bývalo kolem deseti dětí (např. Tábor do roku 1900, Bechyně, Hradiště u Blovic), se zajisté žilo jinak než v domech s dvaceti až třiceti chovanci (Domažlice, Jindřichův Hradec), kde se individuální přístup nutně vytrácel a život byl spíše „ústavní“ než rodinný. Zvláštní případ představoval sirotčinec v Červených Dvorcích u Sušice, který byl určen jako ozdravovna pro nemocné opuštěné děti. Založilo jej Serafínské dílo lásky ve spolupráci s hraběnkou Josefínou Chotkovou, jejíž motto pro tento ústav znělo: „*Rodina, práce, chudoba, zdraví otužováním.*“²⁰ Jejím přičiněním byly zdejší děti rozděleny do dvou „rodin“ v čele s „matkami“, a tak i když zde bylo kolem dvaceti chovanců, individuální přístup zůstal zachován a pocit domova poněkud zesilovala i skutečnost, že se nehovořilo o sirotčinci, nýbrž o rodině. Tento model, který se jeví jako ideální, byl poněkud náročnější na personální zastoupení i na prostory v domě, zřejmě proto zůstal výjimkou, i když je možné, že v podobném duchu byly vedeny i některé jiné sirotčince Serafínské dílo lásky (zejména později založený sirotčinec ve Volšovech u Sušice, na němž se též podílela hraběnka Chotková). Rozhodně však nepřipadal v úvahu v městských či okresních sirotčincích, kde často zůstávaly dvě řeholnice s jednou pomocnicí v domácnosti samy na třicet dětí.

Další nesnází, která nezřídka narušovala „rodinnou pohodu“ v sirotčinci, bylo chování dětí. Stejně jako dnes i tehdy přicházelo do těchto zařízení mnoho problémových jedinců, kteří se od útlého dětství protloukali životem, jak se dalo. Ne vždy se jednalo o skutečné sirotky; řada dětí bývala odebrána nespolehlivým rodičům a tyto pak většinou představovaly „nejtvrdší oříšek“ pro výchovné schopnosti řeholnic. Zmínky o těžko vychovatelných dětech nacházíme v pramenech celou řadu. V seznamu dětí navržených k přijetí do táborského sirotčince od 1. ledna 1881 stojí: „*Šafránkovo dítě jedno nejmladší, které by ještě rádně vychovati se dalo (po flašinetáři), snad Matilda (narozena 1875).*“²¹ Na převýchovu Matildiných starších sourozenců městská rada raději rovnou rezignovala; účelem sirotčince bylo poskytnout dětem přiměřené vedení tak, aby se v budoucnu staly zodpovědnými lidmi „*prospěšnými obci a státu*“ a schopnými se sami uživit.²² Toho však nebylo možné vždy docílit, a tak jedinci, u nichž bylo již předem jasné, že by pouze narušovali kázeň v ústavu, přijímání nebyli. Podobným případem jako

¹⁹ Např. v Bechyni se vychovatelky střídaly každoročně. Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*.

²⁰ Sirotčinec měl být na přání hraběnky veden jako dětské sanatorium, kde se slabé a nemocné děti podrobovaly dlouhodobějšímu krev čistícímu léčení podle zásad přírodní léčby. Děti se měly otužit a zesílit, aby byly schopny práce (což bylo v případě sirotek zvláště důležité). Zdůrazňován byl pobyt na čerstvém vzduchu, bylinky, pohyb, a přiměřená práce odpovídající možnostem jednotlivců. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III.*, nesign., s. 73.

²¹ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Zápis ze schůze kuratoria z 8. 12. 1880*.

²² Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*, odst. 1.

Šafránkovy „ratolesti“ byly děti vdovy Anny Martínkové. Ta roku 1883 obdržela obsílku, že má dát dceru Annu do sirotčince, což rezolutně odmítla s odůvodněním, že ji potřebuje doma, aby se starala o mladší sourozence a ona mohla pracovat. Poté sebrala děti a odešla někam do světa.²³ Potom se zřejmě vrátila, neboť o dva roky později se v sirotčinci objevil jeden z jejích synů, Václav, jehož sem doporučili učitelé z chlapecké školy, kteří psali ohledně dětí Martínkových městské radě. Žádali, aby byli do sirotčince přijati všichni tři chlapci, neboť matka je nevychovává a téměř neposílá do školy, „jsou nadaní a při známé dovednosti ctih. školních sester v Táboře u vychovávání zpustlých dítek i tyto na řádné občany by vychovány býti mohly.“²⁴ Přijat byl nakonec pouze Václav, který však po nějaké době ze sirotčince uprchl, ukryl se u matky a odmítl se vrátit zpět. Po výslechu obou bylo uznáno, že „není toho hoden, aby na dále účasten byl dobrodiní řádného vychování v obecním sirotčinci zdejší“,²⁵ a byl propuštěn. Podobné děti způsobovaly vychovatelkám skutečnou starost, neboť svým chováním velmi snadno nakazily ostatní a rozvracely morálku v ústavu. Sestra Justina odpověděla na dotaz městské rady, zda by byla ochotna přijmout do sirotčince jedenáctiletého Františka Mrzeny, syna „chudého, nyní blbého Emanuela Mrzeny“,²⁶ že je ochotná vzít jej zatím jen na zkoušku, neboť hoch je již dost zpustlý, a to až poté, co se vrátí z exercicií. „Obávám se,“ píše sestra, „aby týž chlapec, je-li skutečně tak spustlý, že by jeho mravní náprava byla nemožná, u ostatních sirotek nepokazil to dobré, co jsem velmi pracně s pomocí Boží a obětavostí slavné obce Tábořské do jejich srdcí byla vštíplila.“²⁷ Na rozdíl od výše jmenovaného Václava František Mrzena v sirotčinci vydržel a ve 14 letech odešel učit se kartáčníkem.²⁸

Tábořský sirotčinec nebyl v tomto ohledu žádnou výjimkou. Sestra Vojtěcha Žaludová z Klatov píše roku 1912 generální asistence sestře Hermíně Haškové: „Město za děti dost obětuje, jen kdyby bylo z nich také něco. Většina z nich ale, přijdou-li do světa nedělají čest sirotčinci. Sestra má letos několik zvláště povedených chlapečků, kteří již nyní jeví rafinovanost, kterou by nikdo v jejich věku nehledal. Co z nich bude až dorostou! Děvčata jsou hodnější.“²⁹ Výchova v sirotčincích byla celkově dost přísná, řeholnice se snažily vychovat z dětí nejen slušné občany, ale též řádné křesťany, takže kromě společných modliteb a účasti na bohoslužbách se dá předpokládat navíc i mimoškolní výuka katechismu a biblické dějepřavy. U problémových dětí sestry nijak nešetřily fyzickými i jinými tresty, které dle stanov směly být ve školách i na ostatních pracovištích umírněně užívány,

²³ Srov. SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Zápis z rady kuratoria 21. 2. 1883.*

²⁴ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 4. 11. 1885.*

²⁵ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Zápis z podzimního zasedání kuratoria 1887.*

²⁶ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis městské rady sestře Justině z 15. 7. 1885.*

²⁷ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis sestry Justiny z 20. 7. 1885.*

²⁸ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 207, *Dopis z 18. 2. 1888.*

²⁹ AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch I., Dopis z 24. 5. 1912*, volně vložený list.

bylo-li to nezbytné.³⁰ Pokud se v kolektivu sirotků vyskytlo několik takových jedinců, doplácely na zpřísněný režim i hodné děti, sešla-li se však „dobrá parta“, řeholnice někdy ve svých požadavcích poněkud polevily a bylo možné vytvořit rodinnější prostředí. Docházelo ovšem i k případům, že některé sestry, jimž chyběla vnitřní vyrovnanost a které se pravděpodobně potýkaly se svým duchovním povoláním, postupem času přestaly být schopné k dětem adekvátně přistupovat. Nezvládnutí náročného způsobu života, časté stěhování a absence pevnějších citových vztahů vedly k projevům nervozity a přílišné tvrdosti, které se nijak neslučovaly s původní ideou školských sester, podle níž nezbytná přísnost vždy zůstávala spojena s opravdovou láskou k malým svěřencům. „*Je pravda, že jsme zlobili, ale sestřičky tedy také nebyly zrovna zlaté. Zakažte dětem povídat si při jídle. Pamatuji se, jak jednou sestra dávala jídlo na talíře a tak se rozčílila, že praštila jednoho kluka naběračkou a rozbila mu hlavu. V tu ránu jsme se samozřejmě vzbouřili a začali jsme skandovat. Dotyčná sestra pak brzy odešla.*“³¹ Jen těžko se dá posoudit, nakolik byla tato scéna výjimečná; pravděpodobně by se našly i další jí podobné, ale snad jich nebylo mnoho. Většina pamětníků, kteří strávili dětská léta u sester v sirotčincích, se shodují na tom, že řeholnice byly velmi přísné, ale měly děti rády.

Chovanci v sirotčincích byli vychováni ve velmi skromném prostředí. Příspěvky, které zřizovatel na děti platil, byly většinou nízké a bez podpor jednotlivců a dobročinných sbírek by bylo problematické s penězi vycházet. „*Na každé dítě dá město sestře 40 hal. denně. Za ně kupuje sestra všechny potraviny, prádlo dětem, a děvčatům šatstvo. Ovšem nemohla by to vše za tak malý peněz za nynější drahoty zaplatiti, tu ale přece někdy dostává od dobrodinců nějakou tu korunku, že jí pak možno mnohé pro děti opatřiti i také mnohou hračku i radost k vánocům. Nejd. pan biskup posílává 20 K k vánocím. Jsou-li dítky nemocny, dají se do nemocnice. Za všechny dny pokud tam jsou strhuje město sestře.*“³² Příspěvek 20 krejcarů, po přechodu na korunovou měnu 40 haléřů, byl běžnou normou ve všech městských sirotčincích v dobách habsburské monarchie³³ a postupně se zvyšoval v souvislosti s narůstající drahotou, nikdy však plně nedostačoval. Kromě nepříliš dobré finanční situace měly řeholnice ještě jeden důvod, proč svěřené děti vychovávaly v chudém prostředí. Stanovy z roku 1876 jim to přímo nařizovaly: „*V sirotčincích a ústavech pro hluchoněmé řídtež se u vychovávání a vyučování týmiž zásadami, kterými v konviktech; strava i oděv chovancův buď však jednodušší nežli v konviktech, ježto se sluší míti zřetel k poměrům, v jakých ubožcům těm bude žiti.*“³⁴ Sirotci měli svou budoucí životní dráhu natolik limitovanou, že museli již dopředu počítat s tím, že zůstanou chudí až do konce života. Nečetné výjimky pouze potvrzovaly pravidlo; v lepším případě chlapi po vyučení provozovali své řemes-

³⁰ Srov. *Stanovy kongregace chudých školských sester pod ochranou Matky Boží (de Notre Dame)*, Praha 1876, s. 72. (dále *Stanovy 1876*)

³¹ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Antoinetty Uhelové*, nesign.

³² AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch I., Dopis z 24. 5. 1912.*

³³ Podobně též v sirotčinci v Táboře, Domažlicích, Jindřichově Hradci atd.

³⁴ *Stanovy 1876*, s. 43.

lo, v horším skončili na ulici jako žebráci či jiné „pochybné existence“. Děvčata odcházela do služby nebo do práce v továrně³⁵ a záleželo na tom, jak se později vdala. Bez většího věna se však jen těžko dostala do nějaké „lepší rodiny“. Život, který je čekal, nebyl nijak jednoduchý, a proto nebylo možné děti rozmazlovat. Mentalita dnešních lidí by se sice možná klonila k tomu, aby se „chudáčkům sirotkům přilepšilo“, ale generace vrcholícího průmyslového věku se dívaly na věc realisticky. Přísná výchova ke skromnosti, práci a zdravé morálce byla to jediné, co mohlo tyto děti zachránit před trvalým živořením či ocitnutím se mimo zákon.

Sirotci bydleli ve společných ložnicích oddělených podle pohlaví. Kromě postele se slammíkem, vlněnou houní, přikrývkou (někdy nahrazenou starými vojenskými dekami) a polštářem mělo každé dítě své „šuplátko“ ve stole, židli, cínovou misku, talíř, příbor, koflík na vodu, plechové umyvadlo a několik ručníků. Skříňky na umyvadlo a osobní věci vedle postele byly jen v některých ústavech.³⁶ Prádlo a šaty se ukládaly do společných skříní a prádelníku. Oblečení chovanci moc neměli, jak ostatně bylo v té době celkem obvyklé, ale vychovatelky dbaly na to, aby děti nechodily špinavé a roztrhané. Koncem roku 1881 předložila sestra Justina táboorské městské radě seznam nejnужnějšího oblečení pro sirotky pro příští rok: „*Letní sváteční oblek pro všechny chlapce, zimní kalhoty pro každého chlapce (všední už velmi spravované), botky pro všechny (nutné brzy), letní všední oblek pro dívky, sváteční klobouky pro chlapce, 3 spodničky a 3 jupičky, 2 košilky pro děvčata a 3 barevné košilky pro každého chlapce, štuclíky.*“³⁷ Jednoduchá byla i strava. Návrh jídelníčku ve statutu pro táboorský a klatovský sirotčinec byl zřejmě jakousi oficiální normou pro všechny obecní sirotčince, která se měla dodržovat. „*Ku snídani obdrží dítky polívku n. př.: praženou, bramborovou, drobenou, mléko, o zvláštních příležitostech kávu s krejcarovou kruchovkou, a druhou podobnou kruchovkou podělenou bude každé dítě během dopoledne okolo 10. hodiny; k obědu obdrží dítky nějakou vodovou polívku, n. př. z rejže, krupičky, chlebovou, drobenou, bramborovou, hrachovou, v případě též mléčnou a přiměřený příkrm podle roční doby n. př. šusku, bramborovou, rýžovou, prosovou kaši, spařené housky s tvarohem, mákem nebo perníkem, hrách, čočku, řípu, mrkev, moučné nebo bramborové knedlíky se zelím, někdy něco z mouky, vdolky, lívance, dvakrát za měsíc kousek masa (pro 10 dětí 1 kilo); k svačině dá se opět každému dítěti 1 kr. kruchovka nebo kousek chleba. Večeře se řídí opět podle roční doby, i může být opět nějaká vodová polívka, polívka z jaternic nebo brambory na loupáčku a jiné podobné, v létě tvaroh, ovoce, mléko, podmásli, k tomu opět buď 1 kruchovka nebo kousek chleba.*“³⁸ Přestože tento výčet dnes může vyvolat dojem, jak strašně byli

³⁵ Např. Barboře Mrzenové hledala táboorská městská rada zaměstnání v místní tabákové továrně. SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 3. 12. 1886.*

³⁶ Tyto skříňky se objevují v seznamu požadavků na zařízení táboorského sirotčince, děti v Koutu na Šumavě naopak žádné podobné skříňky neměly. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Antoinetty Uhelové.*

³⁷ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Dopis z 21. 11. 1881.*

³⁸ SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*, odst. 8.

tenkrát sirotci živeni, při bližším pohledu zjistíme, že navržený jídelníček je celkem pestrý a kromě masa a vajec v něm nechybí nic důležitého. Stručně a výstižně je zde popsána strava, kterou se po staletí živila většina obyvatel českých zemí s výjimkou malého procenta příslušníků vyšších společenských vrstev. Je nutné si uvědomit, že citovaný odstavec neznamenal pro děti omezení ve stravování, naopak jim oficiálně zajišťoval nárok na stejný jídelníček, jaký měli (nebo někdy ani neměli) jejich vrstevníci doma u svých rodičů, opět samozřejmě s výjimkou bohatších rodin. Druhou věcí ovšem bylo dodržování tohoto předpisu. Jen těžko lze tento problém komplexně posuzovat, neboť situace se lišila nejen dům od domu, ale měnila se též na stejném místě v závislosti na střídání jednotlivých vychovatelek. Řeholnice sice spadaly pod pravidelnou kontrolu kuratoria, výboru, jemuž náleželo řídit finanční i jiné záležitosti sirotčince,³⁹ ale do značné míry měly v tomto ohledu „volnou ruku“. Jisté je, že v některých sirotčincích strava nebyla taková, jaká být měla, a děti mívaly hlad, často ne pouze z důvodu, že by nebyly peníze, ale zkrátka proto, že se šetřilo. A že se někdy šetřilo opravdu hodně, svědčí dochovaný zápis příjmů a výdajů z hospodaření jednotlivých domů za léta 1914 a 1940, kde v případě sirotčinců příjmy často o mnoho převyšovaly výdaje; přebytky peněz byly posílány do mateřince a pamětnice dosvědčují, že existovala jakási soutěživost mezi jednotlivými domy, kdo ušetří víc. Na druhou stranu však nelze výši ušetřené částky svalovat pouze na nezdravou šetrnost a okrádání sirotků, neboť svou roli hrála i skutečnost, že sestry měly od zřizovatele stálý plat a zajištěnou stravu, takže mnoho neutratily, navíc objekt nebyl jejich, takže veškeré opravy a nákupy inventáře rovněž hradil zřizovatel. Chovanci někdy také nelibě nesli, že sestry mají jídlo navíc.⁴⁰ Na jedné straně měli pravdu, na druhé straně dospělý člověk v plném pracovním vytížení a s trvalým nedostatkem spánku vydatnější stravu potřebuje, nemá-li se po čase zhroutit; vedení kongregace na dodržování určitých norem důsledně trvalo.⁴¹

Otázka sirotčinců rozhodně zůstává nejspornější v celkovém hodnocení činnosti školských sester. Velká většina řeholnic zajisté vychovávala děti podle svého nejlepšího svědomí, které ovšem někdy bývalo poznamenáno přehnaným náboženským rigorismem, takže výsledek některých dobře míněných opatření nakonec vyzněl negativně. Řada sester nepochybně měla k dětem naprosto zdravý přístup a dokázala jim alespoň částečně nahradit chybějící matky, zároveň však stížnosti na přílišnou tvrdost některých řeholnic přicházejí z různých stran, takže je

³⁹ V každé smlouvě jsou přesně stanoveny práva a povinnosti kuratoria a vyjmenování jeho členové.

⁴⁰ Autorčin dědeček vzpomínal na svého spolužáka z tábořského sirotčince z období těsně před druhou světovou válkou, tedy z doby, kdy tento ústav již nespravovaly školské sestry, ale nějaká jiná kongregace, jejíž název se zatím nepodařilo dohledat. Měl prý často hlad a tvrdil, že „jeptišky jim nedají najíst a samy se vyžírají“.

⁴¹ „Suma 400 zlatých za stravu pro tři ošetřovatelky rozumí se tak, že obě sestry učitelky i jich pomocnice stravovati se budou zároveň se sirotky a jen doplatek jakýs na stravu dle ustanovení řádu kongregaci předepsaného se jim doplácti bude.“ AKSS Hradec Králové, *Pamětní kniha II.*, s. 9.

nelze považovat za zcela výjimečné. Do řeholního společenství přicházeli pouze obyčejní lidé, kteří si s sebou nesli všechny své povahové rysy a chyby, jež se velmi rychle projevily jak v komunitním životě, tak i v pedagogické práci. Ne všechny řeholnice byly blízko ideálu, který vytyčovaly stanovy. Kongregace jako celek se k těmto negativním projevům ve vztahu k dětem samozřejmě stavěla záporně, i když i v jejím oficiálním postoji je občas možné vysledovat známky onoho přehnaného rigorismu, který byl pro církve před II. vatikánským koncilem charakteristický.

Summary:

Mothers of the Fosters?

Activities of the Congregation of the School Sisters de Notre Dame in Orphanages

The School sisters de Notre Dame focused on upbringing and education of not only the girl's youth. They were the most widespread school congregation that worked in the Czech lands of 19 and 20 centuries. Their primary aim was to establish and run girl's general schools (*Trivialschule*) and later burgess schools too. These were usually connected with boarding establishment. The author summarizes the results of her probe that should analyse the orphanages that were run by the School sisters de Notre Dame on the territory of the České Budějovice diocese. The first orphanage that was administered by the congregation was the town orphanage in Tábor in 1880. In 1920 they already controlled 44 orphanages in Bohemia. In the České Budějovice diocese they worked in 14 orphanages. There lived children between 6 and 13 (exceptionally 14) years and there were between 10 and 30 children per one establishment. The author analyses everyday life in these orphanages (daily activities, board, financial subvention, etc.) and she deals also with the topic of education of „troubled“ children and the rigorous style of upbringing that was practiced by the School sisters de Notre Dame.